

Marian Marek Drozdowski

Wpływ Józefa Piłsudskiego na harcerski etos i działalność (1910-1939)

Niepodległość i Pamięć 5/1 (10), 213-230

1998

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Marian Marek Drozdowski

Wpływ Józefa Piłsudskiego na harcerski etos i działalność (1910-1939)

Pierwsi organizatorzy drużyn skautowych byli członkami "Eleusis" - organizacji, która szerzyła wśród młodzieży hasła odrodzenia moralnego i narodowego opartego na przestrzeganiu zasad etyki chrześcijańskiej. Młodzież harcerska, która powołała drużyny skautowe, znalazła się w zasięgu oddziaływania powstałego w 1867 r. Sokolstwa polskiego propagującego ideę odrodzenia fizycznego i moralnego.

Od 1909 r. Andrzej Małkowski i Olga Drahanowska znaleźli się w oddziałach ćwiczebnych "Zarzewia".

Pierwsi skauci pielęgowali tradycje powstań narodowych, studiowali pamiątki powstańców, organizowali wycieczki szlakiem Włodyjowskiego, forsując granicę na Zbruczu. Byli oni wielkimi miłośnikami twórczości Henryka Sienkiewicza. Andrzej i Olga wstępując do "Zarzewia", a wcześniej do niezależnego "Zet-u", pielęgowali jednocześnie etos elsów oparty na hasle: *Całe życie nasze bez zastrzeżeń oddać chcemy sprawie odrodzenia Polski duchowo wolnej i politycznie niepodległej*¹.

Małkowski, uczestnicząc w ćwiczeniach "Zarzewia" kierowanych przez komendanta kursu Mieczysława Neugebauera otrzymał od niego zadanie przetłumaczenia książki Roberta Baden Powella *Scouting for Boys* (London 1908). Andrzej został uwiedziony przez tę książkę. Akceptowano z entuzjazmem jej głównie tezy:

- należy ukształtować nowych ludzi o silnych charakterach pionierów odkrywców, ludzi o wysokiej moralności, zdrowych, wysportowanych;
- trzeba wskrzesić kodeks rycerzy średniowiecznych przez szkołę uśmiechu i wzajemnej życzliwości;
- należy żyć pełnią życia umysłowego, fizycznego i duchowego.

Od 1910 r. Andrzej i Olga żyli syntezą walki o niepodległość Polski i metod skautowych. Według nich i przyjaciół skauting miał kształcić żołnierzy dla przyszłej walki przez zdobywanie sprawności strzelca, ratownika, samarytanina i terenoznawcy.

Andrzej wciągnął swoją ukochaną dziewczynę Olę do "Drużyn Strzeleckich", "Zarzewia". Skończyła ona kurs podoficerski tej organizacji. Sam Andrzej był dowódcą plutonu żołnierskiego Organizacji Armii Polskiej. Przystosowując angielskie wzorce skautowe do polskich tradycji i potrzeb opracował *Zwiady dla chłopców*, które nasycił polską tradycją rycerską - harcownikami-harcerczami, najsprawniejszymi, występującymi na przedpolach bitwy.

1 A. Kamiński, *Andrzej Małkowski*, Wyd. II Warszawa 1983, s. 33.

Planom Andrzeja i Olgi sprzyjała decyzja austriackich władz oświatowych - wprowadzenie do szkół średnich ćwiczeń z wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego prowadzonych przez oficerów i podoficerów zawodowych². Na naradzie naczelnych władz sokolich 26 lutego 1911 r. z udziałem naczelnika "Sokoła" dr. Kazimierza Wyrzykowskiego i kierownictwa "Zarzewia" zwrócono uwagę na konieczność przeszczerpienia wzorców skautingu na polski grunt.

Pierwszy kurs dla instruktorów skautowych rozpoczął Małkowski 20 marca 1911 r. Skupił on około dwustu starszych gimnazjalistów, studentów, studentek - przyszłych drużynowych i zastępowych skautowych. Komendantem kursu był Jerzy Gordyński.

Andrzej szczególnym zainteresowaniem darzył Polski Związek Wojskowy, który już od 1909 r. zaczął organizować oddziały ćwiczebne. W 1910 r. przybrał on nazwę Organizacji Armii Polskiej. Ta zaś w 1911 r. rozpoczęła formowanie jawnych Polskich Drużyn Strzeleckich, skupiających młodzież studencką, robotniczą i chłopską. Statut Armii Polskiej opracowany na początku 1910 r. podkreślał: *Celem naszym - zdobycie Niepodległości. Dogmat Niepodległości domaga się zbrojnej walki, bo jest negacją najazdu, zaboru. Powstaje tą drogą konieczność usiłowań zmierzających do wprowadzenia w czyn powszechnej służby wojskowej polskiej. Militarizm polski jest niezbędnym środkiem zrealizowania Niepodległości (...). Chcemy tedy wytworzyć typ żołnierza polskiego dzielnego fizycznie, wykształconego wojskowo, karnego, gotowego zawsze stanąć pod broń, zdolnego do bezwzględnego poświęcenia sprawie*³.

Na kursie Organizacji Armii Polskiej Andrzej przedstawił w gawędzie skauting jako system wychowawczy młodzieży. Była ta gawęda podstawą jego pierwszej książki instruktorskiej wydanej pod tym tytułem we Lwowie w roku 1911. Książkę tę upowszechniano na dalekich dawnych Kresach Rzeczypospolitej, w Kijowie i Żytomierzu, w zaborze rosyjskim i zaborze pruskim poprzez sieć "Sokoła".

Pierwsze trzydniowe ćwiczenia skautowe odbyły się w dniach 22-24 kwietnia 1911 r. w Brzuchowicach pod Lwowem. Kierowali nimi Małkowski i Neugebauer. Wkrótce, 21 maja tegoż roku władze "Sokoła" powołały Naczelną Komendę Skautową. Stanowili ją: Kazimierz Wyrzykowski, Andrzej Małkowski, Czesław Pieniążkiewicz, Franciszek Kopałka, Józef Grodyński, Alojzy Horak i Olga Drahanowska.

22 maja tegoż roku powstały we Lwowie trzy pierwsze drużyny skautowe. Wkrótce Andrzej z Olgą zorganizowali letni kurs skautowy. Drużyny skautowe zaczęły wchłaniać członków pokrewnych organizacji: Armii Polskiej, "Eleusis", "Eleuteria". Andrzej wizytował nowe drużyny, redagował instrukcje i konferował z władzami sokolimi i szkolnymi.

15 października 1911 r. wydał pierwszy numer dwutygodnika "Skaut". Jak wspomina Władysław Wenzel: *...Pierwsze słowa pisma "Wszystko co nasze Ojczyźnie oddamy" stały się na długie lata hasłem całej pracy skautowej. Dwutygodnik ten później wychodził do 1914 r., następnie w latach 1916-1920, 1923-1939 we Lwowie*⁴. *Było to pierwsze wydawnictwo harcerskie, mające istotne znaczenie dla rozwoju harcerstwa we wszystkich częściach kraju i za granicą. Cechowała pismo staranna oprawa edytorska, wyróżniały się zwłaszcza pierwsze 3 roczniki. Umiejętnie godziło poważne treści z przystępną*

2 Tamże, s. 54.

3 *Powstanie II Rzeczypospolitej. Wybór dokumentów*, Warszawa 1981, s. 178-179.

4 *Archiwum Prasy Skautowej i Harcerskiej*, "Biuletyn" nr 1, Vancouver, s. 12.

formą, harmonijnie uwzględniało różne działy, wyróżniała też pismo głęboka treść patriotyczna⁵.

Andrzej zaproponował, by cytowany wiersz współredaktora "Skauta" Ignacego Kozielewskiego wykorzystać na pieśń skautową. Pomysł ten gorąco poparła Olga pisząc refren i proponując wykorzystanie popularnej pieśni socjalistów polskich *Na barykady ludu roboczy, czerwony sztandar do góry wnieść*. Adaptacja tej pieśni świadczy o sympatiach Andrzeja i Olgi do ideologii PPSD - w której było bardzo wiele sympatyków myśli politycznej Józefa Piłsudskiego, podobnie jak w Polskich Drużynach Strzeleckich na czele z Neugebauerem.

Idealy harcerskie przed pierwszą wojną światową tak formułował Małkowski: *Jaką wyrosnie młodzież polska, jaką ona mieć będzie wolę i wytrwałość, jakimi będzie odznaczać się przymiotami, jak będzie umiała pracować - taką będzie narodu przyszłość (...). Spodziewam się znaleźć najprostszy sposób wykorzenienia naszych narodowych wad, a wyrobienia przymiotów: obowiązkowości, pracowitości, solidarności, woli i nieugiętości*⁶.

W latach 1912-1914 w ruchu skautowym ostro rywalizowały dwie orientacje: narodowo-demokratyczna, etnocentryczna i radykalno-niepodległościowa, bliska poglądom i działaniom Józefa Piłsudskiego. Z tą ostatnią czuł się związany Małkowski, który w 1912 r. w Anglii studiował doświadczenia skautów.

Małkowski po zawarciu związku małżeńskiego z Olgą Drahanowską 19 czerwca 1913 r. przenosi się do Zakopanego, gdzie objął posadę kontraktowego nauczyciela gimnastyki i języka angielskiego. W założonej drużynie harcerskiej doprowadził do tego, że każdy tzw. pluton miał swoją izbę. Trzeci pluton młodzieży góralskiej prowadził "złoty skaut" syn Stefana Żeromskiego Adam.

W Zakopiańskiej Szkole Przemysłu Drzewnego Małkowsky zorganizowali harcerski warsztat stolarski i rymarski pracujący na potrzeby Legionów Polskich.

Zakopane w tym czasie było swoistą republiką harcerską. Aktywnie działał tutaj Obywatelski Komitet Skautowy. 1 marca 1914 r. Naczelnictwo ogłosiło Prawo Skautowe, które po niewielkich poprawkach przetrwało do wybuchu drugiej wojny światowej. Prawo to nie było sprzeczne z zasadami ideowymi ruchu strzeleckiego, kierowanego przez Piłsudskiego, szczególnie takie jego sformułowania jak:

- 1) Na słowie skauta można polegać jak na Zawiszy;
- 2) Skaut służy wiernie Ojczyźnie;
- 3) Skaut ma obowiązek być pożytecznym i pomagać innym;
- 4) Skaut jest przyjacielem wszystkich, a bratem każdego skauta;
- 5) Skaut jest rycerski⁷.

Małkowsky po wybuchu pierwszej wojny nie akceptowali polecenia Związkowego Naczelnictwa o sympatiach narodowo-demokratycznych aby zakazać młodzieży skautowej wstępowania do zbrojnych formacji wojskowych.

Za zgodą żony Andrzej Małkowski na czele plutonu swych najstarszych druhów wyruszył do Krakowa i meldował się u Komendanta Józefa Piłsudskiego. Komendant nie zgodził się na autonomiczną grupę skautową. Aprobował natomiast wykorzystanie starszych harcerzy do służby wywiadowczej. Piłsudski, wiedząc, że Małkowski umie rozmawiać z endekami i socjalistami, przekazał mu polecenie przedostania się przez front z listem do Romana Dmowskiego, proponującym współpracę w związku z pod-

5 *Leksykon Harcerstwa*. Pod redakcją Olgierda Fietkiewicza, nr 12/1979, s. 386.

6 B. Wachowicz. *Druhno Oleńko! Druhu Andrzeju!* Warszawa 1995, s. 75.

7 W. Błaziejewski. *Historia Harcerstwa Polskiego*, Warszawa 1933, s. 53.

jętą akcją legionową. Dmowski nie odpowiedział na propozycję Komendanta. Andrzej wraz z kilkoma starszymi harcerzami wrócił do swojej akcji wywiadowczej. Później w Suchedniowie pełnił funkcję Komendanta placu przeprowadzając werbunek do Legionów. Odwiedził w tym czasie Henryka Sienkiewicza w Oblęgorku.

W Piotrkowie Trybunalskim zapoznał się ze świetną drużyną skautową prowadzoną przez Stefana Roweckiego, późniejszego głównego komendanta ZWZ-AK. Tutaj pomagał w rozbudowie Polskiej Organizacji Wojskowej, w której szeregach znalazło się sporo harcerzy. Po złożeniu raportu Piłsudskiemu w trosce o niezależność polityczną Legionów od Austriaków zaproponował on Komendantowi założenie u stóp Tatr Rzeczypospolitej Podhalańskiej i uczynienia z Tatr, w oparciu o legionową siłę zbrojną, Termopil Polskich. Piłsudski potraktował tę ideę jako nierealną. Andrzej czuł się głęboko zawiedziony sceptycyzmem Komendanta. Trafił później do 2 pułku Legionów V batalionu, 3 kompanii. W przeddzień bitwy pod Łowczówkiem zachorował na tyfus. Z frontowego lazaretu trafił do szpitala zakopiańskiego, gdzie pielęgnowała go żona i skautki-sanitariuszki. W drugim pułku Legionów służyło wielu harcerzy. Dowódcą 3 kompanii VI batalionu był Leopold Lis-Kula, dowódcą 4 kompanii tegoż batalionu Franciszek Pększyc-Grudziński. Służyli w tym pułku dowodzonym przez mjra Mieczysława Norwida Neugebauera liczni harcerze, na czele ze Stefanem Roweckim.

29 listopada 1914 r. ppor. Andrzej Małkowski objął dowództwo plutonu 3 kompanii VI batalionu⁸.

Do Legionów wstąpiło wielu starszych harcerzy krakowskich ze wszystkich drużyn. A także starsi harcerze z Sosnowca, Częstochowy i innych miast Królestwa.

Z 5-tej lwowskiej drużyny im. Władysława Jagiełły przybył do I Brygady harcerski pluton konny. Bardzo wielu harcerzy wstąpiło do Legionów z Łodzi. Młodzież harcerska, kierowana potrzebą serca, zbierała się samorzutnie w kościele św. Krzyża przy ul. Mikołajewskiej (obecnie H. Sienkiewicza) i po nabożeństwie śpiewała pieśni narodowe, zasilając stale szeregi legionowe. W Warszawie powstał konflikt pomiędzy Naczelną Komendą Harcerską o orientacji narodowo-demokratycznej a Radą Drużynowych popierających Komendanta Piłsudskiego.

W skład Batalionu Warszawskiego POW, który zasilili 5 pułk piechoty Legionów weszli niemal wszyscy drużynowi warszawscy, z których wielu zginęło w walce, jak np. druh Stanisław Rewoliński (zginął pod Berezyną), druh Wacław Zawadzki (zginął pod Suwałkami), druh Tadeusz Gutowski (zginął pod Święcianami).

W Małopolsce Wschodniej harcerze wstępowali do Legionu Wschodniego. *We Lwowie ze starszych ochotników harcerzy sformowano kompanię pionierską oraz kilka oddziałów wywiadowczych, pod komendą swoich oficerów, przyłączono do wymaszernującego ze Lwowa 27 sierpnia 1914 roku Legionu Wschodniego. Dowódcą jednej z kompanii harcerskich zostaje druh Czesław Pieniążkiewicz.*

W sierpniu też przybywa ze Śląska Cieszyńskiego do Mszany znacznie większa grupa harcerzy śląskich pod komendą druhów Feliksa Hajduka i Przepilińskiego, aby w Mszanie połączyć się z Legionem Wschodnim. Ślązacy zostali wcieleni do 3 pułku Legionów⁹.

Ponad 25% stanu pułku 2 i 3-go Legionów składało się ze skautów lub byłych skautów, którzy mimo swego młodego wieku zajęli prawie wszystkie szarże podoficerskie i wiele oficerskich¹⁰. Kilkuset skautów służyło w Legionie Wschodnim.

8 *Druhno Olenka ! Druhu Andrzeju !* - s. 124-125.

9 W. Niekrasz. *Harcerze w bojach w latach 1914-1921*, Warszawa 1930, s. 13.

10 Zob. A. Małkowski. *O wychowaniu skautowym*, Chicago 1915.

31 lipca 1915 r. Naczelna Komenda Polskiej Organizacji Skautowej wydała do harcerzy rozkaz, w którym czytamy m. in.: *W służbie na froncie skaut-legionista kształci ducha i nabywa cnot potrzebnych do przyszłej pracy obywatelskiej w odrodzonej Polsce - "Dla Ciebie Polsko i dla Twojej chwały" - oto hasło skauta-legionisty, a bojowym znakiem jego - skromna lilia amarantowa*¹¹.

Przy 6 pułku piechoty Legionów powstał oddział harcerski, który bohatercko walczył nad Stryjem. Jednocześnie harcerze pełnili służbę patrolową i wywiadowczą. Harcerze prowadzili także kantyny legionowe. Czysty zysk z kantyny przeznaczony był na fundusz wdów i sierot po legionistach.

W Małopolsce w 1914 r. i Warszawie harcerze zorganizowali społeczną "Pocztę Narodową" obsługującą potrzeby tajnych organizacji patriotycznych i Komitetów Obywatelskich.

W Kijowie i Mińsku Litewskim starsi harcerze, poczynając od 1915 r. działali w zorganizowanej przez Henryka Bagińskiego Polskiej Lidze Wojennej Walki Czynnej. Szczególnie silny ośrodek harcerski w latach pierwszej wojny światowej istniał w Kijowie mobilizując ochotników w 1917 r. do I Korpusu Polskiego stacjonującego w Bobrujsku. Korpusem dowodził przeciwnik orientacji politycznej Piłsudskiego generał Józef Dowbor-Muśnicki. Przy Korpusie powstał Harcerski Oddział Zwiadowczy, składający się z harcerzy i harcerek mińskich drużyn. Brali oni udział w walkach Korpusu z bolszewikami.

Wielu sympatyków miał Piłsudski w tzw. Polskiej Organizacji Skautowej, która powstała na przełomie 1914/1915 r. przy Departamencie Wojskowym Naczelnego Komitetu Narodowego. Szef tego Departamentu ppłk Władysław Sikorski interesował się, podobnie jak Piłsudski, skautingiem. Umożliwił on powstanie Polskiej Organizacji Skautowej skupiającej instruktorów niezadowolonych z antylegionowej polityki Naczelnictwa Skautowego. Szczególnie aktywny w budowie POS i prowadzeniu szerokiej kampanii na rzecz Legionów był hm Jan Sikorski. Ze skautów utworzono m. in. kompanię wywiadowczą przy Komendzie Legionów, a inne drużyny skautów zgrupowano w 6 pułku Legionów. POS prowadził z powodzeniem pocztę skautową.

Po zajęciu przez Niemców Warszawy powstał 21 Warszawski Okręg POS. W 1916 r. komendę POS przeniesiono do Radomia. W styczniu POS liczył 1,3 tys. skautów i 900 skautek pełniących służbę w takich miastach, jak: Warszawa, Sosnowiec, Częstochowa, Piotrków, Łódź, Olkusz, Lublin, Kielce, Radom, Miechów, Radomsko. Oznaką POS była lilijka z literami ONC na listkach i POS na przewiązce. Organem prasowym - "Wiadomości skautowe", wychodzące w Piotrkowie pod redakcją Kazimierza Rudnickiego. W listopadzie 1916 r. POS wszedł w skład Związku Harcerstwa Polskiego. Naczelnymi Komendantami organizacji byli: Jan Sikorski, Zdzisław Kąkolewski, Tadeusz Kalusiński, Stefan Pomarański¹².

Rada Hufcowych wierna ideologii niepodległościowej Komendanta Piłsudskiego w drugiej połowie 1916 r. przekształciła się w Komendę I Okręgu Związku Harcerstwa Polskiego. Organizacja ta na początku roku szkolnego 1916/1917 liczyła 2,5 tys. harcerzy, wydając w Warszawie w lipcu i sierpniu 1916 r. "Pismo Głównej Kwatery ZHP". Obok ZHP, POS działały jeszcze na terenie Królestwa: Związek Skautek Polskich i Junactwo.

¹¹ *Harcerze w bojach...*, s. 17.

¹² *Leksykon Harcerstwa*, nr 7-8/1979, s. 308-309.

Związek Skautek Polskich także znalazł się od początku swojej działalności tj. od grudnia 1914 roku w radiostacji wpływów Józefa Piłsudskiego. Jej organizatorki - Helena Gepnerówna, Halina Kozuchowska i Irena Rabendelówna zwołały radę drużynowych w styczniu 1915 r. i utworzyły Naczelną Komendę z Antoniną Walicką jako Naczelną Skautką. Związek koncentrował się w działaniach na rzecz Legionów i Polskiej Organizacji Wojskowej. Starsze skautki kończyły kursy sanitarne i wojskowe, brały udział w ćwiczeniach polowych, roznosiły pocztę Oddziału Żeńskiego POW. Młodsze przygotowywały na drutach swetry i kominiarki dla legionistów. Związek współpracował ideowo z Polską Organizacją Skautową. Prowadził m.in. szkoły dla dzieci na Starówce warszawskiej, opiekował się dziećmi zaniedbanymi przez spauperyzowanych wojną rodziców. Wtedy opracowywano fundamenty służby tak charakterystycznej dla Organizacji Harcerek¹³.

Inny typ organizacji skautowej reprezentowało tzw. Junactwo. Istniało ono w latach 1912-1914 jako organizacja wychowująca młodzież chłopską i robotniczą metodami skautowymi. Wprowadziła ona przyrzeczenia junackie, prawo junackie, zastępy i drużyny, system stopni i pozdrowienie "Czuwaj". Rozwijała się w takich miastach, jak: Warszawa, Lublin, Dąbrowa Górnicza, Łódź, Łomża i we wsiach otaczających wspomniane miasta. Silnie podkreślała ona rolę kultury polskiej w walce z rusyfikacją, walory tradycyjnej kultury ludowej. Twórcą organizacji był Adam Chętnik, a organem prasowym "Drużyna". Jesienią 1916 r. przed przystąpieniem do ZHP Junactwo liczyło 16 drużyn i około 1 tys. junacek i junaków¹⁴.

W zjednoczonym Związku Harcerstwa Polskiego wpływy piłsudczyków były bardzo silne. Na pierwszym konstytucyjnym zjeździe Związku w dniach 1-2 listopada 1916 r. wybrano Naczelną Komendę i Komendanta - ks. Jana Mauersbergera. Szefem Głównej Kwatery został Stefan Pomarański (POS). Działem Żeńskim kierowała Helena Gepnerowa (ZSLP), męskim Piotr Olewiński (ZHP). W styczniu 1917 r. powstały dwie Główne Kwatery - żeńska i męska. Odznakami organizacji były: krzyż przyjęty od ZHP i lilijka przyjęta z POS. Głównym centrum zjednoczonej organizacji wspomagającej Legiony i POW stała się Warszawa, skupiająca 1 marca 1917 r. 3 tys. harcerzy w 27 drużynach i 1,8 tys. harcerek w 22 drużynach. Obok licznych tytułów lokalnej prasy harcerskiej zaczęły ukazywać się organy centralne ZHP "Harcerz" i "Harc mistrz". Drużyny harcerskie świetnie prezentowały się w czasie świąt i obchodów rocznic narodowych. Często organizowały one pokazy harcerskie dla społeczeństwa stolicy, współpracując z wybraną systemem kurialnym Radą m. st. Warszawy, zastępującą parlament ogólnokrajowy w czasach okupacji niemieckiej (1915-1918).

W Związku, w którym dominowało wychowanie patriotyczne, podobnie jak w Legionach i POW - obowiązywała w tym czasie dyscyplina wojskowa, system urlopów i przeniesień. Kadra instruktorska była zobowiązana przejść przez kurs przysposobienia wojskowego. Okupacyjne władze niemieckie, szczególnie w latach 1917-1918 stosowały wobec ZHP ostre szykany. Zabroniono kolportażu "Harcerza", nie zatwierdzono statutu. Organizacja po tych szykanach przeszła po aresztowaniu Piłsudskiego i Sosnkowskiego oraz internowaniu legionistów w Beniaminowie i Szczypiornie do działań konspiracyjnych współpracując blisko z POW. Wbrew szykanom okupanta wspomagały ZHP rządy Rady Regencyjnej. Minister Antoni Ponikowski powołał przy Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego Naczelny Inspektorat Harcerski

13 Tamże nr 9/1980, s. 520-521. zob. E. Grodecka, *Pierwsze ćwiczenia harcerstwa żeńskiego. Materiały do historii. Część II. Służba wojenna*. Warszawa 1938.

14 *Leksykon Harcerstwa*, nr 7/18, 1978 s. 143.

na czele z hm. Tadeuszem Strumiłło i Naczelną Inspektorką Marią Wacalewską. Pomoc finansowa rządu pozwoliła rozbudować ZHP. W połowie 1918 r. było już w Królestwie 220 drużyn szkolnych męskich liczących 11 tys. chłopców i 125 drużyn szkolnych żeńskich liczących 5 tys. dziewcząt. Istniało także 220 drużyn pozaszkolnych. W lecie 1918 r. Związek zorganizował w Staszowie dwa kursy instruktorskie po około 100 uczestników domagających się powrotu Piłsudskiego i internowanych legionistów do czynnego życia publicznego. Pierwszym krokiem do zjednoczenia ruchu skautowego na bazie ideologii niepodległościowej był zorganizowany w dniach 29-30 maja 1918 r. Zjazd Pracowników Skautowych. W wyniku dalszych konsultacji 1-2 listopada 1918 r. w Lublinie odbył się Zjazd Delegatów ZHP i Zjazd Międzydzielnicowej Komisji Porozumiewawczej, który powołał jednolity Związek Harcerstwa Polskiego łączący harcerzy i skautów ze wszystkich zaborów, a także z Białorusi, Ukrainy (Rusi), Rosji i Litwy¹⁵.

Aktywność harcerstwa na tzw. Rusi była w latach pierwszej wojny światowej imponująca. Tutaj, w Kijowie i Żytomierzu, w Winnicy i Białocerkwi, w Berdyczowie, Humaniu i Charkowie obok starych potomków Polaków od setek lat zamieszkujących ziemie ukraińskie zgromadziło się wielu przedstawicieli uchodźstwa wojennego, które stworzyło bogatą infrastrukturę działalności obywatelskiej. Silna była tutaj POW prowadzona przez płka Lisa-Kulę, Bogusława Miedzińskiego, Stefana Bieniewskiego i Henryka Józewskiego. W 1914 r. zawiązała się Naczelna Komenda Skautów na Rusi i w Rosji w składzie Józef Stołyhwo, Józef Kurzel, Jerzy i Stanisław Grzymałowscy, Stefan Radomski, Władysław Niekrasz. Skauci uczyli się władania bronią, musztry, terenoznawstwa, wywiadu, niszczenia sieci komunikacyjno-transportowej.

W 1915 r. Komenda Hufca Kijowskiego i Naczelna Komenda Skautowa na Rusi przeszły dwumiesięczny kurs podoficerski w Kijowie pod kierownictwem Stefana Radomskiego - Naczelnika "Sokoła".

Harcerze opiekowali się cierpiącymi w szpitalach żołnierzami polskimi. Pełnili obowiązki sanitariuszy. Pracowali także w Obywatelskim Komitecie Pomocy Ofiarom Wojny.

W Moskwie osiadł ks. Kazimierz Lutostawski, wybitny organizator harcerstwa w Kongresówce, w Kijowie zaś Stanisław Sedlaczek, członek Związkowej Komendy Skautowej we Lwowie, objął Naczelną Komendę Skautową na Rusi i w Rosji. Zdynamizował on prace harcerstwa kresowego działającego w Rosji we współpracy z POW. Wielu harcerzy należało do tej organizacji, stanowiąc blisko połowę jej członków. W niektórych miejscowościach ukraińskich harcerze tworzyli samodzielnie oddziały współpracujące z POW.

W czasie walk ulicznych w Kijowie, który przechodził z rąk do rąk w latach 1917-1920 ratowali starców i dzieci, organizowali "piątki wywiadowcze" współpracujące z POW. Wstępowali także do milicji obywatelskiej celem zwalczania mętów społecznych.

Po zawarciu traktatu brzeskiego z Ukrainą i przebicciu się II Brygady Legionów płka Józefa Hallera harcerze działający na Ukrainie zaczęli intensywne szkolenia wojskowe. W Kijowie powstał harcerski oddział wojskowy dowodzony przez Stanisława Sieleckiego ps. "Sas", który prowadził wywiad wojskowy. Harcerze i harcerki współpracowali z Brygadą płka Hallera, która przedarła się na Ukrainę. Dostarczano hallercom mundury wojskowe, ubrania, czapki, żywność. Bezcenna dla gen. Hallera i

15 Zob. *Sprawozdanie Naczelnicy Rady Harcerskiej (1918-1920)*, Warszawa 1920.

gen. Osińskiego była obserwacja wywiadowcza harcerzy o rozmieszczeniu oddziałów niemieckich, szczególnie po bohaterskiej bitwie pod Kaniowem w maju 1918 r. Harcerze nieśli aktywną pomoc rozbitym Kaniowczykom, przebijając ich i ułatwiając wyjazd przez Moskwę na Murman i dalej do Francji.

Harcerze pomagali jeńcom-Polakom uciekającym z transportów i obozów internowania oraz żołnierzom III Korpusu Polskiego rozbitego pod Winnicą przez chłopskie bandy¹⁶. W obawie przed terrorem bolszewickim wielu harcerzy opuściło tereny zajęte przez armię czerwoną, groziła im bowiem śmierć za tzw. działalność kontrrewolucyjną.

Po wyjeździe do kraju Naczelnika Sedlaczka jego obowiązki przejął Henryk Glass ps. Stanisław Szary. Działalnością wojskową w dalszym ciągu kierował Stanisław Sielecki przy współudziale instruktorek harcerskich: Natalii Majewskiej-Niekraszowej, Marii Chojeckiej-Podchorowskiej, Janiny Tynieckiej-Świtalskiej, Ireny Chojnackiej, Janiny Sistrzewitowskiej, Eli Głuskiej i innych harcerek.

W nowej sytuacji harcerki pracowały w wywiadzie związanym z działalnością POW śledząc ruchy oddziałów bolszewickich.

W początkach 1918 r., gdy na Syberii powstała dywizja syberyjska, którą dowodził mjr Walerian Czuma, wstąpiło do niej od 150-200 harcerzy, którzy porzucili dom i szkoły. Przy Polskim Komitecie Wojennym na Syberii został utworzony referat harcerski, którym kierował Karol Zaleski.

W 1919 r. powstało na Syberii 18 drużyn harcerskich. Skupiały one głównie młodzież polskich wojennych uchodźców. Po rozbiciu 5 dywizji syberyjskiej zorganizowanej na terminologii musztry harcerskiej w rejonie Krasnojarska wielu harcerzy przedarło się do Władywostoku, skąd starali się wrócić do kraju.

31 października 1918 r. w czasie zbiórek drużyn lwowskich i na naradzie instruktorów w Komendzie Chorągwi padło hasło "Lwów w niebezpieczeństwie". Komenda Główna Obrony Lwowa, na której czele stanął kpt. Czesław Mączyński, domagała się od harcerzy największego poświęcenia dla sprawy odzyskania Lwowa z rąk ukraińskich. Łącznikiem harcerzy lwowskich ze wspomnianą Komendą był dh Jerzy Grodyński. Harcerze stanęli do jej dyspozycji przede wszystkim jako łącznicy i wywiadowcy. Młodszy harcerze zbierali ubrania dla walczących, robili opatrunki i szarpie. Starsi przynosili benzynę. Walczyli oni pod Cytadelą, na tzw. placówce Bema, na Poczcie i pod Sejmem Krajowym, na Górze Straceń i przy obronie radiotelegrafu.

Oddział harcerski dowodzony przez dh. por. Waleriana Sikorskiego bronił bohatero odcinka od Kleparowa do Rzęsnej. W obronie miasta zginął jeden z twórców Harcerstwa Polskiego Jerzy Grodyński. Redutą Straży Akademickiej dowodził zastępca komendanta Chorągwi Lwowskiej, późniejszy prezes Związku Obrońców Lwowa - dh ppor. Antoni Nowak-Przygodzki.

Złotymi głoskami zapisali się w walce o Lwów harcerze 5-tej lwowskiej drużyny "Orląt" - kurierzy bojowi i wartownicy.

Wśród harcerek lwowskich w służbie prym wiodła Helena Grabska-Glassorowa, Iza Droszewiczówna, Irena Piotrkowska, Stanisława Wasilewska, Ewa Trzcńska, Zofia Gumowska. Wzmocniła je grupa harcerek, która 5 grudnia 1918 r. wraz z oddziałem ochotników warszawskich dotarła do miasta. Były w tej grupie m. in. Maryla Zdziarska, Helena Gepnerowa-Śliwowska, Stefania Gepnerówna, Stanisława Kuszelewska-Rayska, Julia i Stefania Miarczyńskie, Alicja Dobrzyńska, Jadwiga Zielińska. Wię-

¹⁶ *Harcerze w bojach*, 95-154.

kszość z nich współpracowała z Legionami i POW. Harcerki te pracowały w patrolach sanitarnych w przedniej linii bojowej. W walkach brali udział często 12-14-letni harcerze, tacy jak Jerzy Bitschan, Tadeusz Jabłoński. W dniach 1-21 listopada w służbie frontowej było zaangażowanych 89 harcerzy, 18 harcerek. Z tego 10-ciu zginęło w walce, 4 przeżyło poważne rany, a 7 dostało się do niewoli. W październiku 1918 r. w drużynach lwowskich służyło 135 harcerzy.

Odnaczeni "Krzyżem Walecznych" zostali druhowie: ks. dr Gerard Szmydt, Komendant Chorągwi Lwowskiej Stanisław Czerma, Tadeusz Sznurowski, Mikołaj Wojtowicz, Franciszek Usarz¹⁷. Chorągiew Lwowska odznaczona została "Krzyżem Obrońców Lwowa".

Harcerze obrońcy Przemyśla w 1918 r. ściśle współpracowali z POW, biorąc udział 13 grudnia tegoż roku w boju pod Niżankowicami. Tutaj zginęło 14 harcerzy.

W Jarosławiu harcerze stanowili w listopadzie 1918 r. szkielet tzw. Gwardii Narodowej, która brała udział w rozbrajaniu żołnierzy austriackich.

Starsi harcerze opuścili szeregi Gwardii i wyjechali na odsiecz Lwowa. Kilku z nich już nigdy nie wróciło z barykad miasta. Harcerze na wieść o powrocie Komendanta Piłsudskiego 10 listopada 1918 r. z więzienia w Magdeburgu do Warszawy brali masowy udział w rozbrajaniu żołnierzy niemieckich i austriackich we wszystkich miastach, gdzie istniały drużyny harcerskie i garnizony wojsk okupacyjnych i zaborczych. Szczególnie aktywni byli w tej dziedzinie harcerze z Lublina, w tym uczestnicy zjazdu zjednoczeniowego ZHP. W Warszawie przy Naczelnictwie ZHP powstał Wydział Wojskowy na czele z Tadeuszem Młodkowskim i Stanisławem Rudnickim, Komendantem Okręgowym w stolicy. Organizował on tzw. "Pogotowie Młodzieży". Rozbrajano żołnierzy niemieckich w porozumieniu z Komendantem Piłsudskim i Komendą POW. Ciężkie walki trwały o Ratusz i Dworzec Główny. W tych dniach w atmosferze entuzjazmu i podniecenia uformowano w Warszawie 300-osobowy Batalion Harcerski. Za przykładem stolicy poszli harcerze Częstochowy, Łowicza, Łomży, Mławy i Kaliszą.

W Wilnie 1 stycznia 1919 r. kompania harcerska, jedna z pierwszych objęła służbę wartowniczą i patrolową. W Grodnie harcerze zorganizowali pluton bojowy im. Józefa Piłsudskiego, który blisko współpracował z POW. Później wielu starszych harcerzy wstąpiło do pułku ułanów grodzieńskich.

W Sejnach w walce z Litwinami zginął warszawski drużynowy Wacław Zawadzki, kapral I Brygady Legionów.

W akcji rozbrajania Niemców w Łodzi brał udział oddział liczący 80 harcerzy. Pogotowie Harcerskie liczyło 434 członków, w tym 254 służby czynnej. W drugiej połowie listopada w Warszawie formował się Batalion Harcerski złożony z harcerzy ze wszystkich zakątków Kongresówki. Dowódcą został por. Tadeusz Młodkowski. Przy rozczarowaniu druhow spowodowanym decyzjami gen. K. Sosnkowskiego - ministra spraw wojskowych - batalion został wcielony do garnizonu warszawskiego. Pierwsza kompania Batalionu obsadziła pałac Saski, gdzie mieściła się Naczelna Komenda POW. Harcerze pełnili służbę wartowniczą przy gmachach publicznych, magazynach i piekarniach. Rozpędzali oni demonstracje komunistyczne, żerujące na biedzie i bezrobociu i głodzie powojennym.

W grudniu Batalion po kursie rekruckim przeniesiono do koszar przy ul. Ciepłej 32.

W dzień wigilijny 1918 r. życzenia Batalionowi złożył Naczelnik Państwa Józef Piłsudski, podkreślając wkład harcerzy do walki o niepodległość Polski.

17 Tamże, s. 67.

1 stycznia 1919 r. przed frontem Batalionu odczytano rozkaz Naczelnego Wodza, w którym podkreślano: ... *Powstał z tego upadku [mocarstw zaborczych pm - dop. M.M.D.] i rozbitcia tak wielkiego jakiego nie ma dotąd świat, chaos, który nas otacza zewsząd, który wdziera się i do nas i do dusz naszych. Wśród tego rozprężenia wznościć musimy budowę siły zbrojnej Polski dla obrony jej granic, dla zabezpieczenia nieograniczonej przez nikogo obcego swobody urzędzenia się we własnym domu. Nietatwe to zadania, nietatwa to praca! A jednak dokonać jej musimy wbrew wszystkiemu na świecie, wbrew przede wszystkim naszym nałogom i przyzwyczajeniom wyniesionym z czasów służby u obcych*¹⁸.

W zaborze pruskim w Wielkopolsce harcerstwo powstało w 1912 r. Dynamicznie zaczęło się rozwijać mimo prześladowań w latach 1916-1918 biorąc udział w obchodach sienkiewiczowskich oraz w obchodach kościuszkowskich. Szczególnie ostry zażart z policją wystąpił w trakcie protestów harcerzy przeciw układowi brzeskiemu. Aresztowano w Poznaniu 19 harcerzy.

14 maja 1918 r. władze zaborcze oficjalnie rozwiązały harcerstwo wielkopolskie. W tej sytuacji harcerze zaczęli wstępować do powstałej 15 lutego 1918 roku Polskiej Organizacji Wojskowej zaboru pruskiego. Wkrótce członek tej organizacji dh Wincenty Wierzejewski stworzył własną kompanię harcerską, która aktywnie uczestniczyła w Powstaniu Wielkopolskim. Udział w Powstaniu wzięły także drużyny harcerskie na Kujawach, w Kościanie i Wrześni.

W marcu 1919 r. kompania harcerzy-powstańców wielkopolskich wyjechała w ramach 1 pułku strzelców wielkopolskich na odsiecz Lwowa. Na odsiecz Lwowa ruszyli też harcerze krakowscy w ramach 4 pułku Legionów.

W 1919 r. ruch harcerski okrępeł, korzystając z pomocy Naczelnego Wodza i Naczelnika Państwa.

Na trzecim Zjeździe Naczelnej Rady Harcerskiej w Zwierzyńcu odbytym w dniach 10-11 lipca 1919 r. wybrano na Naczelnika ZHP T. Strumiłłę, członka "Zetu", doktora filozofii, pedagoga, wykładowcę na Uniwersytecie Jagiellońskim i Katolickim Uniwersytecie Lubelskim. 10 sierpnia tegoż roku Naczelnictwo w specjalnym rozkazie ustaliło trzecią redakcję prawa i przyrzeczenia harcerskiego.

Już w marcu 1920 roku pierwszy ogólnopolski spis drużyn harcerskich wykazał 21 tys. harcerzy, 8,5 tys. harcerek.

Po utworzeniu w lipcu 1920 r. Rady Obrony Państwa pod przewodnictwem Józefa Piłsudskiego chorągwie harcerskie w pełni poparły apele Rady i Naczelnego Wodza w sprawie Armii Ochotniczej i służb obywatelskich wynikłych z zagrożenia wojennego.

Nowym przewodniczącym ZHP od 3 lipca 1920 r. został gen. Józef Haller. Główny Inspektor Armii Ochotniczej w swym rozkazie z 7 lipca 1920 r. do harcerstwa polskiego podkreśla: *Wola zwycięstwa musi przez was przesiąknąć cały naród, aby zwycięstwem zapewnić raz na zawsze wolność, niepodległość całego narodu w pokojowym współżyciu z sąsiednimi narodami ludzkości zapewnić szczęście*¹⁹. W rozkazie organizacyjnym z tegoż dnia nr 33 gen. Haller powołał Pogotowie Harcerskie do dyspozycji Rady Obrony Państwa.

Tysiące harcerzy przede wszystkim zgłosiło się do Armii Ochotniczej. Harcerstwo dawało przykład innym organizacjom młodzieżowym w wojennej służbie obywatelskiej²⁰.

18 J. Piłsudski. *Pisma zbiorowa*. Tom V, Warszawa 1937, s. 47.

19 *Zwycięstwo 1920. Warszawa wobec agresji bolszewickiej*. Paris 1990, s. 49.

20 Tamże, s. 50-52.

Harcerze w zależności od wieku zatrudnieni byli w służbie gońców, w pracach biurowych, w służbie wartowniczej. Harcerze 17-letni i starsi szli na front po harcerskich obozach ćwiczebnych. Harcerze obok Armii Ochotniczej formowali własne oddziały wartownicze do ochrony granicy zachodniej i północnej państwa oraz linii kolejowych.

W ramach służby pomocniczej harcerki zajmowały się opieką sanitarną i pomocą ewakuowanym rodzinom. Mobilizacja blisko 30 tys. harcerzy i harcerek w 1920 r. objęła wszystkie chorągwie.

Harcerze lwowscy zostali wcieleni do 240 pp ochotniczego prowadzącego aktywną obronę Lwowa i Małopolski Wschodniej.

Harcerze wielkopolscy utworzyli obóz ćwiczebny w Biedrusku i wyszkolili oddział do służby łączności.

W Lublinie utworzyli specjalną kompanię harcerską. Mobilizacja ochotników z chorągwi warszawskiej miała miejsce 17 lipca. Stanęło 800 ochotników harcerskich do służby frontowej. Mobilizacja chorągwi łódzkiej dała 350 ochotników, radomskiej - 400, piotrowskiej 150 kaliskiej 200 ochotników.

Ogólna liczba harcerzy, którzy zgłosili się do służby ochotniczej z bronią w rękę doszła do 6 tysięcy. Zostali oni wcieleni do 201, 205 i 236 ochotniczego pułku piechoty. Do tej liczby dodać należy około 3 tys. harcerzy, którzy już służyli w wojsku.

W Warszawie działał aktywnie Komitet Rodzicielski Opieki nad Zmobilizowanymi Harcerzami pod przewodnictwem inż. Tadeusza Rychtera. Wielu harcerzy szło w bój zaledwie po jednodniowym ćwiczeniu. Pogotowie Wojenne Harcerek przy Głównej Kwaterze Żeńskiej w Warszawie wysłało na front dwie czołówki sanitarne zorganizowane przez Marię Zdziarską i Helenę Gepnerównę, które brały udział w wojnie polsko-ukraińskiej w rejonie Lwowa.

Pierwsza czołówka "Czuwaj" składała się z 9 harcerek i 21 harcerzy, z 9 wozów, 20 koni taborowych, z koni wierzchowych oraz ekwipunku gospodarczego i sanitarnego. Czołówka niosła pomoc rannym w czasie słynnej bitwy kawaleryjskiej z armią Budionnego pod Komorowem.

Druga czołówka sanitarna "Czujka" pod kierownictwem H. Gepnerówny przewiozła rannych z pierwszej linii ognia do szpitali polowych oraz niosła pomoc rannym podczas walki.

W Łodzi harcerki przy ul. Kilińskiego 73 (siedzibie ZZK) otworzyły Szpital Harcerski dla młodocianych żołnierzy.

30 lipca 1920 r. wyjechała na front Harcerska Kolumna Oświatowa im. Józefa Piłsudskiego, dowodzona przez dh ppor. Stanisława Gibessa. Działała ona w rejonie Żłotowa, gdzie 13 dywizja toczyła walki z armią konną Budionnego. Kolumna prowadziła żołnierski sklepik, rozdawała broszury, organizowała pogadanki. Do tradycji niepodległościowych harcerstwa przeszły takie ważne epizody wojny polsko-sowieckiej, jak:

- udział 400 harcerzy lwowskich w bitwie w obronie Lwowa;
 - bitwa pod Ossowem 14 sierpnia stoczona przez harcerzy z 205 pp, w której zginął dh ks. Ignacy Skorupka i wielu innych harcerzy;
 - udział plutonu harcerskiego w obronie Włocławka 17 i 18 sierpnia;
 - udział 128 harcerzy w obronie Płocka 18 i 19 sierpnia. Wielu z nich zginęło, 13 zostało odznaczonych Krzyżem Walecznych, w tym 11-letni Tadeusz Jeziorowski;
 - udział harcerskiego batalionu wileńskiego w bitwie o Wilno 9 października 1920 r.
- W uznaniu zasług batalionu gen. Lucjan Żeligowski powołał 6 harcerski pułk piechoty.

Harcerze ze Śląska Cieszyńskiego wstąpili na ochotnika do 3 pułku strzelców podhalańskich w Żywcu, który miał swój chrzest bojowy w Bitwie Warszawskiej pod Kodniem. Pułk szedł przez Siedlce, Mordy, Bielsk, Białystok, Grodno²¹.

Bardzo istotny wkład wnieśli harcerze do powstań śląskich i plebiscytu na Śląsku. Naczelna Rada Harcerska kształciła instruktorów i instruktorki harcerskie dla Górnego Śląska m. in. dla potrzeb akcji plebiscytowej. Na czele Śląskiej Komendy Harcerskiej stanął rodowity Ślązak Miłosz Sołtys. Kierownikiem drużyn męskich został Antoni Olbromski, kierowniczką drużyn żeńskich Jadwiga Sołtysowa. Harcerze prowadzili kursy języka polskiego, teatr amatorski, lotne biblioteki. Harcerze śląscy brali aktywny udział w II Powstaniu Śląskim, które wybuchło 17 sierpnia 1920 r. Utworzyli oni w siedzibie Komisarjatu Plebiscytowego w Bytomiu pogotowie sanitarne.

1 listopada tegoż roku zaczęto wydawać pismo "Harczerz Śląski", zorganizowano w Bytomiu w tymże miesiącu pierwszy zlot harcerstwa górnośląskiego. Wielu z nich wzięło udział w akcji plebiscytowej i w III Powstaniu Śląskim.

Naczelnictwo ZHP zorganizowało transporty ubrań i obuwia dla powstańców. Grupa starszych harcerzy-studentów przedostała się z Warszawy do powstańców śląskich. W trakcie plebiscytu całe harcerstwo śląskie zmobilizowane było do służb pomocniczych.

Drużyny męskie pełniły służbę kurierską, biurową, kontrolę mieszkań, czy wszyscy Polacy poszli głosować, służbę bezpieczeństwa, pomoc w utrzymywaniu porządku.

Drużyny żeńskie pracowały w biurach, pełniły dyżury w kuchniach dla pracowników plebiscytowych, opiekowały się dziećmi rodziców, którzy szli na głosowanie, kontrolowały mieszkania, przewoziły chorych do głosowania²².

W trzecim Powstaniu Śląskim, które wybuchło 3 maja 1921 r. wzięli udział obok harcerzy śląskich, harcerze ochotnicy z Warszawy, Krakowa, Lwowa, Łodzi, Częstochowy, Sosnowca, Radomia i z innych miast. Najliczniejszy udział wzięli harcerze z Chorągwi Sosnowieckiej. Pod Łabędami Komendant harcerzy śląskich Miłosz Sołtys dowodził oddziałem harcerskim walczącym pod własnym sztandarem. Kierowniczką śląskich drużyn żeńskich Wanda Jordanowa brała czynny udział na froncie jako komendantka oddziału kurierskiego.

W trzecim Powstaniu Śląskim wielu starszych harcerzy było jednocześnie członkami POW od 1918 r. Wśród nich był Franciszek Powiecki dowódca kompanii powstańczej walczącej pod Bierawą, Przewozem i Starokoźlem.

Delegatem Naczelnictwa ZHP do drużyn śląskich w czasie III Powstania Śląskiego był Władysław Niekrasz. Według jego szacunku, na pewno zaniżonego, w czasie działań wojennych 1914-1921 zginęło 584 harcerzy, najwięcej z chorągwi łódzkiej (108), lwowskiej (76), krakowskiej (69) i warszawskiej (62).

W Legionach i Korpusach Wschodnich poległo 58 harcerzy, w Armii Ochotniczej 202, w obronie Lwowa i Małopolski Wschodniej 73. Bolszewicy i nacjonałści ukraińscy rozstrzelali 26 harcerzy.

W panteonie harcerskich ofiar w walce o niepodległości i kształt terytorialny II Rzeczypospolitej wymienić trzeba takie nazwiska, jak: Zdzisław Chatowski z chorągwi łódzkiej, który padł 22 grudnia 1914 r. pod Łowczówkiem w bitwie rozegranej przez I Brygadę Legionów i ks. Ignacy Skorupka, duszpasterz młodzieży harcerskiej Warszawy, który zginął 14 sierpnia 1920 r. w ataku pod Ossowem, Jerzy Bieganowski z hufca włocławskiego, który zginął w obronie rodzinnego miasta 17 sierpnia 1920 r.

21 Zob. L. Niekrasz. *Harcerze w bojach...* cz. II, W-wa 1931.

22 Tamże, s. 288.

Andrzej Nowicki został rozstrzelany w Kijowie przez bolszewików za przechowywanie dokumentów harcerskich.

Po podpisaniu preliminarzów pokojowych z bolszewikami Naczelna Rada Harcerska 30 października 1920 r. stwierdziła, że *Związek Harcerstwa Polskiego jest związkiem polskiej młodzieży chrześcijańskiej przyjmującym do swej organizacji osoby innych wyznań, o ile opierają one swoje postępowanie na etyce chrześcijańskiej*²³. Rada 20 grudnia tegoż roku na czele z wiceprzewodniczącym Związku ks. Janem Mauersbergerem bez przewodniczącego gen. Józefa Hallera wyraziła szacunek i uznanie Naczelnikowi Państwa i Naczelnemu Wodzowi prosząc o przyjęcie Krzyża Harcerskiego i godności Protektora ZHP. Piłsudski w rozmowie z delegacją *podkreślał zasługi harcerzy w obronie państwa i zaznaczył, że spodziewa się wielkiego rozszerzenia idei harcerskiej wśród młodzieży, bowiem gdy starsze pokolenie w atmosferze niewoli, walcząc środkami walki niewolnikom właściwym musiały się nieraz chwycić; dziś młodzież harcerska w jasny czas wolności drogami ludzi wolnych chodzić może i na prawdziwie wolnych obywateli wyrastać*²⁴.

Na przełomie 1920 i 1921 r. odbył się pierwszy powojenny Walny Zjazd ZHP. Uczestnicy Zjazdu po nabożeństwie w katedrze warszawskiej wysłuchali referatu Tadeusza Strumiłły pt. *Cele i zadania harcerskie* oraz gawędy noworocznej ojca Jacka Woroniczkiego. Zjazd nakreślał program wychowania harcerskiego w czasach powojennych, który akcentował rolę sprawności, wychowania fizycznego i sportu, gier, obozów i wycieczek.

Z okazji zlotu lwowskiej ZHP dla uczczenia 10-lecia harcerstwa, trwającego od 31 czerwca do 2 lipca 1921 r., przewodniczący Związku gen. Haller stworzył wystawę prac harcerskich. Po uroczystej mszy odprawionej przez ks. kapelana Gerarda Szmydta i okolicznościowym kazaniu ks. Mauersbergera - odczytano rozkaz i życzenia Naczelnika Państwa treści następującej: *Harcerze! Już w latach niewoli przygotowawaliście się do służby Ojczyźnie, uwierzywszy w tę prawdę, że tylko silny, zdrowy, przygotowany odpowiednio naród zdolny jest podjąć walkę o niepodległość. Poczuliście z całym entuzjazmem młodości zaprawiać swoje ciało do trudów życia obozowego, ćwiczyć się w rzemiośle wojennym, a dusze swoje młode nastrajać na wysoki ton moralny ofiarnej gotowości do czynu. To też gdy huragan wojny światowej deptać zaczął niwy polskie i przyjsć miało do dziejowego porachunku za lata krzywdy i niewoli, wyście w pierwszym stanęli szeregu tych, którzy odwagą się sięgnąć po zaszczytne miano żołnierzy niepodległości. Łzami matek i ojców żegnani lub częściej bez ich wiedzy i zezwolenia rzucając dom rodzicielski szliście w szeregu polskich oddziałów na trudy wojenne, przerastające wielokrotnie wasze siły, na rany i śmierć, na dumną radość zmierzania się z wrogiem w otwartym polu. Nie sprzeniewierzyliście się potem nakazom harcerskiego prawa, gdy Zmartwychwstała Ojczyzna do broni swych obywateli, do obrony granic wołała. W walkach o Kresy Wschodnie, Małopolskę i Ziemię Litewską, w walkach zesztorocznych z przemożnym wrogiem braliście czynny, chwalebny udział. Rozrzuceni po oddziałach regularnej armii lub zgrupowani w obrębie jednostki w służbie wywiadowczej, kurierskiej i frontowej, zdaliście jeszcze raz egzamin ze swej dojrzałości obywatelskiej i gotowości na ofiary, zawsze świecąc swym starszym towarzyszom broni przykładem wysokiego pojmovania swoich ochotniczo na siebie wziętych obowiązków. Oddając cześć poległym za Ojczyznę Kolegom Waszym, wyrażam Wam harcersze podziękę i uznanie za dotychczasową służbę. Naczelny Wódz Józef Piłsudski. Pierwszy Marszałek Polski*²⁵.

23 W. Błażejowski, *Z dziejów harcerstwa polskiego*, s. 157.

24 Tamże.

25 Cyt. za Michałem Grażyńskim. *W walce o ideały harcerskie. Gawędy, przemówienia i artykuły*, Warszawa 1939, s. 41-43.

Cytowany rozkaz był podkreśleniem jedności etosu harcerskiego i działań harcerskich lat 1910-1921 z etosem i polityką wychowawczą Piłsudskiego. Zdawał on sobie sprawę, że harcerze do Legionów, POW, Samoobrony miast kresowych, Powstania Wielkopolskiego i Powstań Śląskich, a przede wszystkim do Armii Ochotniczej 1920 r. i jednostek regularnych wnieśli olbrzymi zastrzyk energii i entuzjazmu. Harcerze w oddziałach często zdemoralizowanych przez wojnę wnosili wysoki poziom wymagań etycznych. Przecistawiali się soldatesce, która pod wpływem zmęczenia wojennego brutalnie traktowała ludność cywilną. Harcerzom łamiącym przyrzeczenie i prawo harcerskie odbierane były odznaki organizacyjne.

Rosnąca rola kół Starszego Harcerstwa, w których było sporo legionistów i peowiaków wzmacniała oddziaływanie Piłsudskiego i jego ideologii na harcerstwo, któremu usiłowali się przeciwstawić starsi instruktorzy skupieni wokół przewodniczącego gen. Józefa Hallera. Pod koniec grudnia 1921 r. odbył się I Walny Zjazd ZHP we Lwowie, który oddał hołd i cześć braciom Górnoszlązakom. Po zjeździe ruszyły kursy i wycieczki harcerskie na Górną i Cieszyński Śląsk oraz Wołyń. Dużo czasu - zgodnie z sugestiami Marszałka - Zjazd poświęcił wychowaniu fizycznemu.

Instruktorzy zaczęli szukać nowego programu i nowych haseł na miejsce haseł służby niepodległości. Kadra instruktorska, szczególnie z 1922 r. w okresie ostrej kampanii wyborczej do Sejmu i Senatu I kadencji i dramatu politycznego wywołanego zabójstwem pierwszego prezydenta RP Gabriela Narutowicza - przeżywała wówczas głęboki kryzys. Część instruktorów nie solidaryzowała się z poglądami politycznymi przewodniczącego ZHP gen. Hallera.

Pierwszego rozłamu dokonał na terenie Małopolski aktywny instruktor, wychowanek drużyny Andrzeja Małkowskiego w Zakopanem Adam Ciołkosz, tworząc w 1922 r. tzw. Wolne Harcerstwo, sympatyzujące z programem i polityką lewicy niepodległościowej reprezentowanej przez PPS, popierającą wówczas Naczelnika Państwa²⁶.

W lutym 1923 r. atakowany za upolitycznienie harcerstwa w duchu narodokatolickim ustąpił z funkcji przewodniczącego ZHP gen. Józef Haller. Jego obowiązki przejął życzliwy Marszałkowi ks. Mauersberger.

W listopadzie tegoż roku funkcję przewodniczącego przejął T. Strumiłło, były członek "Zetu". Pełnił tę funkcję do 1925 r. W latach 1927-1929 był przewodniczącym Międzynarodowego Biura Skautów Słowiańskich, z siedzibą w Pradze. Później przez wiele lat reprezentował ZHP w Międzynarodowym Komitecie Skautowym.

Z nadzieją przyjęli instruktorzy harcerscy wielką reformę walutowo-gospodarczą Władysława Grabskiego w 1924 r.

W trakcie trwania tej reformy w dniach 3-9 lipca 1924 r. zorganizowano w Warszawie na Siekierkach Zlot Narodowy ZHP z udziałem 3,5 tys. harcerzy. Po objęciu 8 maja 1924 r. protektoratu nad Związkami prezydent Stanisław Wojciechowski odwiedził zlot 4 lipca 1924 r. Pierwsze miejsce w zawodach i konkursach zlotowych przyznano 13 Warszawskiej Drużynie Harcerskiej, uznając ją za drużynę mistrzowską w skali Polski. W ciągu dwu dni obóz zwiedziło 15 tys. warszawiaków²⁷.

Tegoż roku Olga Małkowska zorganizowała zlot drużyn żeńskich w Świdrze pod Warszawą.

19 marca 1924 r. przebywającego w Sulejówku Marszałka, który zrzekł się funkcji publicznych, dysponując nadal stale rosnącym autorytetem, odwiedziły z okazji imie-

26 *Z dziejów harcerstwa polskiego*, s. 166.

27 *Tamże*, s. 176.

nin harcerki warszawskie w towarzystwie licznej grupy generałów i wyższych oficerów. Marszałek, wzruszony, słuchając pieśni harcerskich, powtórzył w rozmowie z instruktorkami swój podziw dla harcerstwa i jego powojennych przedsięwzięć wychowawczych.

W dniach 17-18 kwietnia 1925 r. odbył się we Lwowie V Zjazd Walny ZHP. Na przewodniczącego Związku wybrano Romana Bnińskiego, byłego członka Naczelnictwa Skautowego w Kijowie, dotychczasowego przewodniczącego Zarządu Oddziału w Poznaniu. Po raz pierwszy oficjalnie wybrano Naczelnego Kapelana ZHP. Został nim ks. Antoni Bogdański²⁸. Nowy przewodniczący, który akcentował swoją apolityczność, doprowadził do wejścia w życie Harcerskiego Kodeksu Honorowego. Określał on pojęcie honoru jako ideał godności obywatelskiej człowieka. *Kodeks umował w ogólnych zasadach, że każda sprawa honorowa winna być załatwiona pokojowo, z zachowaniem niezbędnej dyskrecji, ale jednocześnie jawnie i ostatecznie, poza tym wnosił równoprawnienie kobiet w sprawach honorowych...*²⁹.

Harcerstwo począwszy od 1925 r. blisko współpracowało z Korpusem Ochrony Pogranicza, organizując obozy na Kresach Wschodnich. Obozy te na pograniczu przyczyniały się do umacniania polskości zagrożonej przede wszystkim przez rewizjonizm sowiecki i nacjonalizm ukraiński.

Dh Małkowska doprowadziła do otwarcia 23 sierpnia 1925 r. pierwszej szkoły instruktorskiej w Sromowcach Wyżnych w Pieninach. Była to nowoczesna szkoła instruktorska wzorowana na podobnych placówkach funkcjonujących w Anglii, Stanach Zjednoczonych i w Szwajcarii.

Harcerki wprowadziły pięciostopniowy system prób, pierwsze trzy stopnie - ochotnicza, pionierka, samarytanka uwzględniały potrzeby dziewcząt młodszych, następne dwa - przewodniczka i harcerka Rzeczypospolitej - potrzeby dziewcząt starszych.

Przewrót majowy 1926 r. poważnie zantagonizował wewnątrz kadrę instruktorską, tym bardziej, że w trakcie walk ulicznych w Warszawie zginął na posterunku drużynowy 40 Warszawskiej Drużyny Harcerskiej Mieczysław Bem, mianowany pośmiertnie Honorowym Harcerzem Rzeczypospolitej³⁰.

Po przewrocie w dniach 23-24 kwietnia 1927 r. obradował VII Walny Zjazd ZHP w Warszawie z udziałem prezydenta RP Ignacego Mościckiego. Nowy prezydent wiele czasu i zainteresowania poświęcał harcerstwu. Przewodniczącym Związku został wybrany jednomyślnie ks. Mauersberger, starający się utrzymać poprawne stosunki z pomajową elitą polityczną. Akcja obozowa zarówno w 1926 r. jak i 1927 r. wykazywała duży dynamizm. Intensywna budowa Gdyni pod kierownictwem ministra przemysłu i handlu Eugeniusza Kwiatkowskiego spowodowała powstanie ruchu żeglarstwa harcerskiego zapoczątkowanego obozem żeglarskim Hufca Syberyjskiego w Wejherowie.

Na VII Zjeździe ZHP uchwalono następującą rezolucję: *ZHP wzywa młodzież, aby przez uprawianie sportów wodnych zwróciła uwagę na stronę naszego morza i bogactw przestrzeni wodnych, a tym samym wytworzyła powszechny pęd ku morzu i zrozumienie znaczenia żeglarstwa, ze względu na jego wartości wychowawcze, ekonomiczne i polityczne*³¹.

28 Tamże, s. 183.

29 Tamże, s. 188.

30 Tamże.

31 Tamże, s. 197.

Powstały z inspiracji Piłsudskiego Państwowy Urząd Wychowania Fizycznego i Przy sposobienia Wojskowego poważnie zaktywizował troskę harcerstwa o stan wychowania fizycznego młodzieży. Główna Kwatera ZHP zaczęła organizować w Pomiechówku kursy instruktorów wychowania fizycznego doceniając jednocześnie potrzebę ożywienia działalności wśród zuchów. W sześciu Chorażwiach utworzono specjalne wydziały zuchowe.

Uroczyste obchodziło harcerstwo 10-lecie odzyskania niepodległości, akcentując więź z dokonaniem Marszałka Piłsudskiego. Po nabożeństwie w katedrze św. Jana odprawionym przez przewodniczącego ks. J. Mauersbergera poczty sztandarowe i drużyny udały się przed Grób Nieznanego Żołnierza, gdzie złożono kwiaty a później zorganizowano uroczystą akademię w auli Politechniki Warszawskiej. Po południu 2 listopada 1928 r. prezydent Mościcki podejmował na Zamku Warszawskim władze harcerskie i korpus instruktorski. Podczas przyjęcia otrzymał Krzyż Honorowy Harcerz Rzeczypospolitej³². O roli Marszałka w odzyskaniu niepodległości pisała cała prasa harcerska, w tym "Harc mistrz", "Harcerz", "Skaut", "Na Tropie".

Począwszy od 1929 r. dynamicznie zaczęło się rozwijać tzw. Czerwone Harcerstwo Towarzystwa Uniwersytetu Robotniczego TUR, które zajmowało krytyczne stanowisko wobec ZHP zarzucając mu podporządkowanie autorytarnej ideologii obozu rządowego i klerykalizm. W łagodniejszej formie podobne zarzuty stawiali Naczelniectwu Harcerstwa instruktorzy z tzw. KIMB - Koła Instruktorów im. Mieczysława Bema założonego w 1932 r. przez Juliusza Dąbrowskiego i Stefana Zakrzewskiego, Czesława Tomasiaka, Kazimierza Jelskiego, Bajana Krąkowskiego. Głównym hasłem KIMB było uspołecznienie i zdemokratyzowanie harcerstwa, otwarcie się na potrzeby spauperyzowanej młodzieży robotniczej i chłopskiej³³. Zaniepokojony atakiem części instruktorów na duszpaństwo harcerskie Prymas Polski ks. Kardynał August Hlond wydał 21 października 1929 r. specjalną odezwę do harcerzy, w której czytamy m. in.: *Drogi Harcerzu Polski! Dziś troszczę się o ciebie. Lękam się o twoje katolickie prawa w harcerskich szeregach i obawiam się, by cię nie pokłócono z innymi. Bo podobno dla harcerstwa masz się wyrzec swobody religijnej i prawa do swych wierzeń i do swej modlitwy. Podobno praktyka wiary ma być wzbронiona jako grzech przeciwko duchowi harcerskiemu, a głębokie przekonanie katolickie stanowić ma dowód twej harcerskiej niezdatności*³⁴.

List ten był odpowiedzią na żądania piłsudczyków-liberałów, którzy forsując tzw. wychowanie państwowe w harcerstwie, m. in. na IX Zjeździe Walnym ZHP w dniach 28-29 listopada 1929 r. w Warszawie domagali się radykalnego zmniejszenia oddziaływania księży na harcerstwo.

Od 29 grudnia 1929 r. do 2 lutego 1931 r. funkcję Przewodniczącego ZHP pełnił Władysław Sołtan. Harcerstwo zaczęło się pod jego kierownictwem interesować młodzieżą szkolną, robotniczą i chłopską. Harcerstwo śląskie w latach 1926-1939 poważnie zdynamizował wojewoda katowicki Michał Grażyński, który na XI Zjeździe Walnym w Krakowie 1-2 lutego 1931 r. został przewodniczącym Związku. Grażyński zamienił pluralizm polityczny ruchu harcerskiego lat dwudziestych na ruch znacznie podporządkowany ideologii obozu rządowego. Pod jego ambitnym i energicznym kierownictwem liczba harcerzy i zuchów wzrosła z 44,6 tys. w 1931 r. do 130,6 tys. w 1938 r.; liczba harcerek zaś wzrosła w tym czasie z 24,1 tys. do 74,1 tys.³⁵.

32 Tamże, s. 209.

33 Zob. Leksykon Warszawy.

34 August Kardynał Hlond, Prymas Polski. *W służbie Boga i Ojczyzny. Wybór pism i przemówień*. Warszawa 1988, s. 74.

35 W. Błażejowski. *Z dziejów harcerstwa*, s.338-339.

Grażyński był zwolennikiem ścisłego związania ZHP z ideologią państwową. *"Harcerstwo w Polsce - podkreślał - obok reszty zapór i murów, dzielących poszczególne warstwy naszego społeczeństwa tak, by naród nie był słabą konstrukcją luźnych warstw lecz wspaniałym odlewem woli ludzi, czujących do siebie szacunek i umiejących razem pracować. Stanowisko szeregowca czy przywódcy wyznaczać będzie tylko osobista zdolność i wartość moralna. Taką drogą idąc harcerstwo przyczyni się waleśnie do urzeczywistnienia hasła... Zespolić instynkt szerokich mas ludności z pojęciem Państwa Polskiego*³⁶.

W marcu 1932 r. harcerstwo zęgnąło wielkiego swego duszpasterza i duszpasterza Legionów, który był osobistym przyjacielem Piłsudskiego, bpa Władysława Bandurskiego, który w 1924 r. stanął na czele Oddziału Wileńskiego ZHP.

Na zaproszenie Grażyńskiego 16 sierpnia 1933 r. odwiedził Polskę i zatrzymał się cały dzień w Gdyni Skaut Naczelny gen. Robert Baden-Powell³⁷.

Grażyński dbał o szybki rozwój ruchu wuchowego. W październiku 1933 otwarta została w Nierodzimiu na Śląsku szkoła instruktorów wuchowych, gdzie przeniesiono Wydział Wuchowy Głównej Kwatery. Na czele szkoły stał kierownik Wydziału Wuchowego Aleksander Kamiński. Harcerstwo dzięki Grażyńskiemu zaczęło docierać do wsi.

Wobec zastrzeżeń i wątpliwości duszpasterzy i wielu rodziców projekt Statutu ZHP uchwalony na XVI Zjeździe Walnym w Wilnie 11-12 maja 1934 r. podkreślał: *Projekt Statutu ZHP nie narusza podstaw ideologii harcerskiej, opartej na służbie Bogu, Polsce i bliźnim. Wychowanie młodzieży harcerskiej opiera się na zasadach nauki Chrystusa*³⁸.

Sukcesem Grażyńskiego i Związku Polaków z Zagranicy, kierowanego przez Władysława Raczkiewicza, był Zlot Harcerstwa z Zagranicy odbyty w Warszawie w dniach 6-9 sierpnia 1934 r. zakończony ogniskiem na Placu Józefa Piłsudskiego w Warszawie i gawędą Grażyńskiego.

Boleśnie przeżywało harcerstwo szykujące się do jubileuszowego zlotu w Spale śmierć Marszałka Piłsudskiego. Wszystkie drużyny ZHP wzięły udział w uroczystościach pogrzebowych swego Protektora. XV Zjazd Walny ZHP w Gdyni 25-26 maja podjął uchwałę uznającą Józefa Piłsudskiego za patrona ideowego całego harcerstwa. Przemawiając na nim Grażyński podkreślał: *Nie wolno w narodzie obniżać lotów ideowych. Młodzieży trzeba stawiać wielkie cele, wiązać je z wyczuciem i wyobraźnią, a przygotować do ich wykonania (...) Jeśli Harcerstwo ma dawać społeczeństwu naprawdę wartościowych ludzi, trzeba ich duszę przygotować na takie właśnie radości, które płyną z ilości i jakości pokonanych w życiu przeszkód*³⁹.

Nad wykorzystaniem dorobku myśli Marszałka zastanawiano się na jubileuszowym zlocie ZHP w Spale, otwartym 11 lipca 1935 r. z udziałem blisko 30 tys. harcerzy. Wkrótce, 8 kwietnia 1936 r. Rada Ministrów uznała ZHP za Stowarzyszenie Wyższej Użyteczności.

W 1937 r. ukazały się dwa nowe czasopisma harcerskie: "Na przełaj" i "Brzask". W maju tegoż roku rozpoczął działalność ośrodek harcerski w Górkach Wielkich koło Skoczowa, którego komendantem został Aleksander Kamiński.

Z inicjatywy Grażyńskiego, który chciał się przeciwstawić skrajnie prawicowym interpretacjom hasła zjednoczenia w ramach tzw. Obozu Zjednoczenia Narodowego 14

36 M. Grażyński. *Dokąd zdążamy...*, Katowice 1935, s. 36-37.

37 W. Błażejowski, *Z dziejów harcerstwa...*, s.257.

38 Tamże, s. 265-266.

39 M. Grażyński, *W walce o ideały harcerskie. Gawędy, przemówienia i artykuły*. Warszawa 1939, s. 16.

października 1937 r. ogłoszona została wspólna deklaracja ideowa ZHP, Centralnego Związku Młodych Wsi, Związku Strzeleckiego i Organizacji Młodzieży Pracującej. Naczelna Rada Harcerska 31 października 1937 r. zaznaczyła, że *porozumienie nie ma nic wspólnego z grą polityczną, natomiast ustala wspólny ideał wychowawczy wyprowadzony z etyki chrześcijańskiej i zasad narodowo-państwowych. Harcerstwo buduje stały most porozumienia między wykształconym fachowcem a robotnikiem i chłopem*⁴⁰.

We wrześniu 1938 r. ogłoszono na tle Konferencji Monachijskiej i polskiego ultimatum wobec Czechosłowacji w sprawie Zaolzia Pogotowie Harcerek i Harcerzy. Działaniem Pogotowia objęto 92 miejscowości, 116 drużyn i około 2000 harcerzy. Harcerze i harcerki pracowali na terenie przygranicznym i na Śląsku Zaolziańskim głównie w placówkach oświatowo-społecznych.

1 października 1938 r. ukończona została budowa Domu Harcerskiego w Warszawie przy ul. Łazienkowskiej 7 - rozpoczęta 16 maja 1935 r. Główna Kwatera Harcerzy pozostała w lokalu przy ul. Piusa IX nr 15.

Przykrym incydentem mówiącym o autokratycznym stylu Grażyńskiego i naczelnika Zbigniewa Trylskiego było zwolnienie z funkcji komendanta Warszawskiej Chorągwi Harcerzy Henryka Wechslera za nie wykonanie rozkazu związanego z wypadkami na Zaolziu. Na tle konfliktu z Grażyńskim usunięto około 200 instruktorów warszawskich, co poważnie osłabiło Związek. W dniach 20-21 maja 1939 r. odbył się XVIII Zjazd Walny ZHP w Lublinie, który w imieniu 300 tys. rzeszy harcerzy i harcerek zadeklarował gotowość wykonania wszystkich rozkazów Naczelnego Wodza. Zjazd ponownie podkreślał chrześcijański charakter organizacji.

Po agresji niemieckiej na Polskę 2 września 1939 r. Naczelnictwo ZHP ogłosiło wojenne Pogotowie Harcerskie, podobnie jak w 1914-1918, 1920 i 1938 r. W rozkazie o Pogotowiu czytamy: *Każdy staje na wyznaczonym stanowisku. Macie zużyć te umiejętności, które zdobywaliście przez wiele lat harcerskiego życia i harcerskich ćwiczeń. Gdy bracia Wasi stają do służby żołnierskiej wówczas wszyscy pozostali wyteżą wszystkie siły, aby zastąpić ich i spełnić tę służbę, którą dla Polski w tej chwili wykonać trzeba*⁴¹.

Rozpoczął się czas wielkiej konfrontacji ideałów z rzeczywistością. Sprawdzian rzeczywistego oddziaływania niepodległościowej ideologii Józefa Piłsudskiego na młodzież harcerską w latach drugiej wojny światowej.

40 W. Błażejowski. *Z dziejów harcerstwa*, s. 313.

41 Tamże, s. 335-336.